

dr Krzysztof Falkowski
Instytut Gospodarki Światowej
Szkoła Główna Handlowa
kfalkow@sgh.waw.pl

Polityka surowcowa wybranych krajów poradzieckich i jej wpływ na ich konkurencyjność w handlu międzynarodowym

Wstęp

Jak wynika z teorii oraz szeregu badań empirycznych, fakt posiadania przez dany kraj dużych zasobów surowców naturalnych może być dla niego swoistym błogosławieństwem lub klątwą z punktu widzenia strategii oraz poziomu jego rozwoju gospodarczego, ale także miejsca w międzynarodowym podziale pracy. Niezwykle istotne znaczenie w tym przypadku odgrywa prowadzona polityka surowcowa. Sposób bowiem zarządzania posiadanymi zasobami surowców naturalnych może z jednej strony poprawiać międzynarodową zdolność a zarazem i pozycję konkurencyjną kraju poprzez stopniową dywersyfikację posiadanych przewag komparatywnych również w innych niż surowcowy sektorach danej gospodarki, lub też niestety prowadzić do trwałego ugruntowania naturalnej skłonności do wąskiej specjalizacji eksportowej opartej na posiadanych surowcach, co w konsekwencji będzie negatywnie wpływać na międzynarodową konkurencyjność danej gospodarki w handlu międzynarodowym. Niebezpieczeństwo takiej sytuacji polega na tym, iż w perspektywie długookresowej będzie to silnie uzależniać daną gospodarkę od koniunktury cenowej panującej na międzynarodowych rynkach surowcowych, zwiększając tym samym podatność na szoki zewnętrzne.

Przedmiotem artykułu, w jego części empirycznej, będzie omówienie wybranych aspektów prowadzonych polityk surowcowych, a dokładniej polityk w zakresie posiadanych mineralnych surowców energetycznych, i ich skutków dla profili konkurencyjnych w handlu międzynarodowym wybranych krajów poradzieckich, tj. Azerbejdżanu, Kazachstanu oraz Rosji. Wybór tych krajów nie jest przypadkowy, wszystkie one bowiem określane są mianem gospodarek surowcowych, tj. takich o bardzo dużym znaczeniu posiadanych i eksploatowanych surowców naturalnych dla funkcjonowania ich gospodarek. W związku z powyższym, celem artykułu będzie odpowiedź na pytanie, na ile potencjalnie prowadzone w tych krajach polityki surowcowe poprawiają lub pogarszają posiadane przewagi komparatywne w eksporcie w dłuższej perspektywie czasu.

W celu określenia konkurencyjności wspomnianych poradzieckich gospodarek surowcowych w handlu międzynarodowym oraz zidentyfikowania ewentualnych zmian w ich strukturach posiadanych przewag komparatywnych, w związku z prowadzoną polityką surowcową w każdym z nich, zostały wykorzystane dwa wskaźniki, tj. wskaźnik ujawnionych przewag komparatywnych Balassy (RCA) (1965, 1989) oraz wskaźnik relacji eksportowo-importowych Lafaya (LFI) (1992). Zastosowano także klasyfikację grup towarów, ze względu na ich stopień zaawansowania technologicznego, według metodologii OECD (OECD 2011; Hatzichronoglou 1997).

Zgodnie z postawioną hipotezą badawczą, prowadzone polityki surowcowe w Azerbejdżanie, Kazachstanie oraz Rosji w odniesieniu do posiadanych mineralnych surowców energetycznych, mające w gruncie rzeczy zabezpieczyć interes i pełną kontrolę państwa nad posiadanymi i eksploatowanymi zasobami tych surowców oraz zapewnić stałe źródło dochodów budżetowych, negatywnie oddziałują na profile konkurencyjne ich gospodarek, w zakresie których od lat nie dokonują się praktycznie żadne zmiany, pożądane z punktu widzenia potencjalnej poprawy konkurencyjności w handlu międzynarodowym. Co więcej, prowadzą one do skutecznego wzmacniania surowcowego charakteru gospodarek tych krajów, obniżając tym samym ich ogólny poziom międzynarodowej konkurencyjności.

1. Polityka surowcowa i jej wpływ na międzynarodową konkurencyjność gospodarki – aspekty teoretyczne i metodologiczne

Według Ministerstwa Środowiska RP, polityka surowcowa stanowi zbiór nadrzędnych zasad i działań na rzecz zmniejszania ryzyk w podaży surowców, mających na celu zabezpieczenie wieloletnich potrzeb gospodarczych i społecznych danego kraju, wynikających z przyjętych priorytetów jego rozwoju gospodarczego (Ministerstwo Środowiska 2018). Z kolei według Komisji Europejskiej, polityka surowcowa to wszelkie działania podejmowane na rzecz stabilnych dostaw surowców w celu ciągłego zabezpieczenia popytu na te surowce w warunkach gospodarki otwartej; zrównoważonej podaży surowców mineralnych, a także efektywnego wykorzystania zasobów i podaży surowców wtórnych w ramach recyklingu (EC 2008).

Powiązanie polityki surowcowej z problematyką konkurencyjności znaleźć można z kolei w definicji tej polityki zaproponowanej przez autorów raportu „Polityka surowcowa Polski. Rzecz o tym, czego nie ma, a jest bardzo potrzebne”. Zgodnie z tą definicją, polityka surowcowa jest to długofalowa polityka publiczna prowadzona na poziomie krajowym, która

ma zapewnić przedsiębiorstwom wytwórczym dostęp do niezbędnych dla ich działalności surowców po cenie umożliwiającej im utrzymanie konkurencyjności, przy jednoczesnym dbaniu o stan środowiska naturalnego i społecznego na każdym etapie cyklu surowcowego oraz bieżące i długookresowe bezpieczeństwo gospodarcze kraju (Hausner 2015).

Jak już zostało zaznaczone powyżej, politykę surowcową prowadzi państwo, a ściśle mówiąc wyspecjalizowane instytucje państwowe, posiadające prerogatywy w tym zakresie w ramach świadomie prowadzonej polityki gospodarczej. Cele owej polityki można podzielić na dwie kategorie, tj. cele krótko i długoterminowe. Do celów krótkoterminowych zaliczyć należy przede wszystkim: (1) bieżące zarządzanie posiadanymi zasobami surowcowymi oraz ich rezerwami; (2) prognozowanie zjawisk rynkowych (np. wahania cen, zakłócenia dostaw surowców) oraz elastyczne reagowanie na nie; (3) koordynacja bieżącej wymiany handlowej w zakresie surowców naturalnych z zagranicą.

Z kolei wśród celów długoterminowych polityki surowcowej wymienić należy przede wszystkim: (1) zapewnienie bezpieczeństwa surowcowego kraju w dłuższej perspektywie czasu, tj. dostępu do surowców niezbędnych do niezakłóconego rozwoju danej gospodarki (tak po stronie podaży, jak i popytu); (2) racjonalne gospodarowanie posiadanymi zasobami surowców naturalnych w celu zapewnienia stabilnego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego, którego efektem będzie poprawa poziomu życia ludności danego kraju; (3) wyznaczanie kierunków inwestycji w sektorze surowcowym kraju; (4) zrównoważona gospodarka zasobami naturalnymi, tj. m. in. wymierne zmniejszenie kosztów środowiskowych eksploatacji posiadanych zasobów surowcowych; (5) podejmowanie działań na rzecz zwiększenia konkurencyjności danej gospodarki nie tylko w zakresie eksportu samych surowców, ale przede wszystkim ich pochodnych oraz dóbr wytwarzanych w oparciu o te surowce na arenie międzynarodowej.

Przechodząc do wyjaśnienia i zdefiniowania pojęcia konkurencyjności gospodarki w handlu międzynarodowym (do czego odnosi się problematyka niniejszego artykułu), należy na wstępie wyraźnie podkreślić, iż w literaturze ekonomicznej nie ma jednoznacznej i powszechnie akceptowanej definicji pojęcia międzynarodowej konkurencyjności gospodarki jako takiej. Wszystko zależy bowiem od tego, kto (przedsiębiorstwa, czy całe gospodarki), na jakim poziomie (meta, makro, mezo, czy mikro) oraz w jakim zakresie (w sferze czynników wytwórczych, czy też w sferze produktów) konkuruje z innymi podmiotami na arenie międzynarodowej (Delgado et al. 2012; Fagerberg 1996).

Dlatego też i pojęcie konkurencyjności gospodarki w handlu międzynarodowym może być i jest w rzeczywistości na różne sposoby definiowane. I tak, według definicji OECD

(2005), należy ją rozumieć jako zdolność danej gospodarki do uczciwej i skutecznej konkurencji na międzynarodowych rynkach towarów i usług, co w konsekwencji prowadzi do poprawy poziomu życia jego obywateli w dłuższej perspektywie czasu. Dodatkowo, Weresa (2014), podkreśla dynamiczny charakter owej konkurencyjności, twierdząc iż jest ona zdolnością do szybszego (niż inne kraje) osiągania większych korzyści z własnych i zagranicznych czynników produkcji w warunkach otwarcia gospodarki. Z kolei Falkowski (2017), definiuje konkurencyjność gospodarki w handlu międzynarodowym jako zdolność danego kraju, rozumianego jako cały system społeczno-polityczno-ekonomiczny, do uzyskania określonych przewag komparatywnych w zakresie międzynarodowych rynków czynników produkcji oraz rynków zbytu towarów i usług, a także ich permanentnej poprawy w warunkach dynamicznie zmieniającego się otoczenia międzynarodowego. Tę ostatnią definicję przyjmuje się w niniejszym artykule do dalszej analizy przedmiotowego zagadnienia badawczego.

Odnosząc się z kolei do kwestii możliwego oddziaływania prowadzonej polityki surowcowej w danym kraju do pozycji konkurencyjnej jego gospodarki w handlu międzynarodowym można przedstawić trzy teoretyczne warianty w tym zakresie, może ona bowiem przyczyniać się do:

- poprawy międzynarodowej konkurencyjności poprzez stopniową dywersyfikację posiadanych przewag konkurencyjnych również w innych niż surowcowy sektorach gospodarki, co z założenia może prowadzić do wymiernej poprawy osiąganych wyników makroekonomicznych i w konsekwencji do ogólnego rozwoju gospodarczo-społecznego,
- pogorszenia międzynarodowej konkurencyjności poprzez utrwalanie istniejącej surowcowej specjalizacji eksportowej, z uwagi na wysokie przychody, będące konsekwencją posiadanych w tym zakresie przewag komparatywnych w handlu międzynarodowym.
- zachowania istniejącego *status quo* poprzez brak wpływu na kształtowanie się międzynarodowej konkurencyjności danego kraju.

Oczywiście, w przypadku krajów o dużych zasobach surowców naturalnych potencjalna siła oddziaływania prowadzonej tam polityki surowcowej na międzynarodową konkurencyjność ich gospodarek będzie dużo większa aniżeli w przypadku innych krajów takich dużych zasobów nieposiadających.

Z punktu widzenia konkurencyjności krajów o dużych zasobach surowców naturalnych, zwłaszcza mineralnych surowców energetycznych, szczególnie niebezpieczny

jest drugi z przedstawionych powyżej scenariuszy. Prowadzona bowiem najczęściej w takiej sytuacji polityka państwa (w tym także ta surowcowa) ukierunkowana na maksymalizację krótkookresowych korzyści z tytułu wspierania istniejącej surowcowej specjalizacji eksportowej prowadzić bowiem może do obniżenia konkurencyjności całej gospodarki (także sektorów pozasurowcowych) na skutek realnej aprecjacji waluty krajowej w warunkach sprzyjającej koniunktury wysokich i rosnących cen surowców na rynkach międzynarodowych, a także zwiększonych transferów budżetowych w kraju. Innym realnym niebezpieczeństwem w tej sytuacji może być wystąpienie tzw. „choroby holenderskiej” (*ang. Dutch disease*), która poprzez „wysysanie” czynników pracy oraz kapitału z innych części gospodarki do tej najbardziej zyskowej, tj. związanej z eksploatacją surowców, paradoksalnie skutkuje względnie słabszym rozwojem w dłuższej perspektywie czasu aniżeli w przypadku krajów owych zasobów nieposiadających (Bahar i Santos 2018).

Konkludując, poziom konkurencyjności danego kraju w handlu międzynarodowym, zwłaszcza w zakresie surowców naturalnych (w tym energetycznych), w dużym stopniu zależy od, po pierwsze, wielkości posiadanych zasobów tych surowców, po drugie zaś, od prowadzonej polityki państwa w zakresie gospodarowania nimi. Tym samym władze danego kraju poprzez realizowane założenia polityki surowcowej mają wpływ nie tylko na konkurencyjność samego sektora surowcowego w handlu międzynarodowym, ale pośrednio także i na konkurencyjność całej gospodarki.

2. Wybrane aspekty prowadzonych polityk w zakresie surowców energetycznych w Azerbejdżanie, Kazachstanie oraz Rosji

Znaczenie polityki surowcowej, zwłaszcza w odniesieniu do gospodarowania posiadanymi zasobami surowców energetycznych, dla rozwoju gospodarczo-społecznego w przypadku Azerbejdżanu, Kazachstanu oraz Rosji jest niebagatelnie większe aniżeli w przypadku innych krajów poradzieckich. Do grupy krajów o podobnej specyfice należałoby także zaliczyć Turkmenistan, niemniej jednak z uwagi na brak danych dotyczących handlu zagranicznego tego kraju niezbędnych dla zachowania symetrii analizy zagadnienia badawczego określonego w tytule artykułu, nie będzie on przedmiotem dalszych rozważań. Wspomniane znaczenie wynika z faktu, iż gospodarki tych krajów w bardzo dużym stopniu bazują na surowcach, dlatego też są określane mianem tzw. gospodarek surowcowych.

Tabela 1. Znaczenie surowców mineralnych (ropy naftowej oraz gazu ziemnego) w PKB oraz eksporcie Azerbejdżanu, Kazachstanu oraz Rosji w latach 2002-2007 oraz 2008-2016

	Udział w PKB (%)		Udział w eksporcie (%)	
	2002-2007*	2008-2016*	2002-2007*	2008-2016*
Azerbejdżan	42-50	48-50	83-90	94-95
Kazachstan	15-18	22-26	50-65	50-57
Rosja	17-23	20-25	45-50	50-53

* Maksymalne i minimalne wartości w danym okresie.

Źródło: Kalyuzhnova, Zhukov (2014), oraz uzupełnienia własne na podstawie danych IMF i narodowych urzędów statystycznych.

Biorąc pod uwagę znaczenie posiadanych mineralnych surowców energetycznych (ropy naftowej i gazu ziemnego) w PKB oraz eksporcie, zdecydowanie najsilniej uzależnionym od nich z grona trzech analizowanych krajów poradzieckich jest Azerbejdżan. Udział bowiem tych surowców w PKB tego kraju po 2008 r. wahał się w przedziale 48-50%, zaś w eksporcie aż bagatela 94-95%! (Tabela 1). Odnosnie Kazachstanu oraz Rosji analogiczny udział był w tym okresie również duży, niemniej jednak mniejszy aniżeli w przypadku azerskiej gospodarki i wahał się odpowiednio od 22% do 26% oraz od 50% do 57% w przypadku Kazachstanu, a także od 20% do 25% oraz od 50% do 53% w przypadku Rosji.

Powyższe dane najdobitniej obrazują bardzo istotne znaczenie mineralnych surowców energetycznych dla całokształtu funkcjonowania gospodarek trzech analizowanych krajów poradzieckich. Z drugiej zaś strony uzasadniają zasadność podjęcia i analizy przedmiotowego zagadnienia badawczego, określonego w temacie niniejszego artykułu.

Analizując politykę surowcową w Azerbejdżanie, Kazachstanie oraz Rosji pod kątem działań państwa w zakresie posiadanych mineralnych surowców energetycznych, warto jest przyjrzeć się na początku tamtejszym sektorom tych surowców. Cechą charakterystyczną bowiem wszystkich trzech polityk w tym zakresie jest bezwzględnie priorytetowo traktowane utrzymanie kontroli państwa (państwowych przedsiębiorstw) nad złożami posiadanych surowców mineralnych, ich eksploatacją oraz przesyłem rurociągami.

W Azerbejdżanie głównymi producentami ropy naftowej i gazu ziemnego są państwowy koncern naftowy SOCAR (State Oil Company of the Azerbaijan Republic), międzynarodowe konsorcjum AIOC (Azerbaijan International Operating Company), zarządzające pracami na morskich złożach Azeri-Czirag-Guneszli, z którego pochodzi zdecydowanie najwięcej wydobywanej ropy naftowej, a także konsorcjum Szach-Deniz, które rozpoczęło wydobywanie gazu ziemnego w 2007 r. (Moore Stephens Azerbaijan 2015). Koncerny zagraniczne mogą operować na rynku surowcowym w Azerbejdżanie, ale tylko poprzez tworzenie spółek *joint venture* lub w oparciu o tzw. Porozumienia o Podziale

Produkcji (Production Sharing Agreement), które muszą być ratyfikowane przez parlament. Tym samym, państwo (co należy podkreślić, z autorytarnym systemem władzy politycznej) sprawuje całkowitą kontrolę na sektorze wydobywczym i płynącymi z eksportu tych surowców przychodami. Taki stan rzecz w naturalny sposób doprowadził do stworzenia formalnych rozwiązań instytucjonalnych w Azerbejdżanie, które trwale gwarantują środki finansowe na utrzymanie przez rządzących swojej władzy w kraju (Franke, Gawrich i Alakbarov 2009).

W przypadku Kazachstanu większość posiadanych zasobów ropy naftowej i gazu ziemnego zlokalizowana jest w okolicach rejonów Kaszagan, Tengiz i Karaczaganak. Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż Kazachstan zajmuje trzecie miejsce pod względem wielkości rezerw ropy naftowej na świecie, po Arabii Saudyjskiej i Iraku. Operatorem największego złoża Kaszagan jest Północno-Kaspijska Spółka Operatorska (North Caspian Operating Company), której udziałowcami są: KazMunaiGas (kazachstański państwowy koncern naftowy) oraz międzynarodowe koncerny: Total, Eni, ExxonMobil, Shell, ConocoPhillips oraz Inpex. Wielkość złoża szacuje się na 35 mld baryłek ropy naftowej. Eksploatację pola Tengiz prowadzi Tengizshevroil, którego głównymi udziałowcami są Chevron, ExxonMobil, a także wspomniany wcześniej państwowy koncern naftowy KazMunaiGas oraz LUKArko (Papurina 2015).

Z kolei ze złożem Karaczaganak wiąże się bardzo ciekawa historia. Karaczaganak to jedno z największych pól gazowych świata. Zostało one odkryte w 1979 r., ale zaczęto je eksploatować dopiero po rozpadzie ZSRR. Prawo do jego eksploatacji uzyskało międzynarodowe konsorcjum ze 100% kapitałem zagranicznym, które notabene posiadały też odpowiednie technologie niezbędne do eksploatacji tego złoża. W 2009 r. jednak Kazachstan oskarżył zachodnie koncerny energetyczne tworzące konsorcjum eksploatujące Karaczaganak o 1,2 mld USD zaległości podatkowych i w zamian zażądał udziałów w tym konsorcjum, a tym samym w złożach. Ostatecznie, za 10% udziałów Kazachstan zapłacił 2 mld USD gotówką oraz 1 mld USD w rozliczeniach bezgotówkowych, które obejmowały ostateczną rezygnację z wcześniejszych roszczeń podatkowych. Dodatkowo Kazachstan zobowiązał się do 2038 r. nie pobierać ceł od gazu eksportowanego z tych złóż. W konsekwencji, dotychczasowi udziałowcy złóż Karaczaganak przekazali Kazachstanowi po 2-3% ze swojej puli. Po sfinalizowaniu transakcji brytyjski koncern BG i włoski ENI mają po 29,25% udziałów w złożach Karaczaganak, amerykański koncern Chevron ma 18%, a rosyjski koncern Łukoil – 13,5% (Wyborcza.pl 2012).

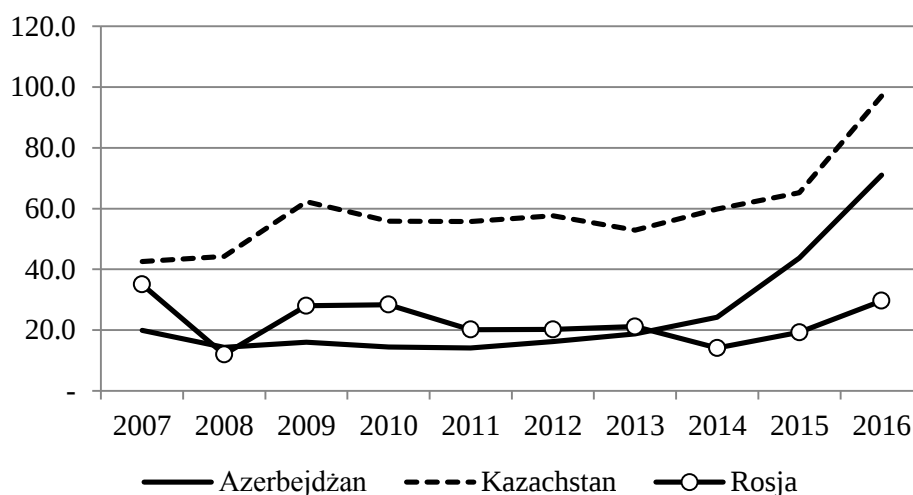
Odnosnie zaś Rosji, jednego z najważniejszych producentów i eksporterów ropy naftowej oraz gazu ziemnego, posiadającej 25% światowych udowodnionych zasobów gazu ziemnego (1. miejsce na świecie) oraz 5,4% światowych udowodnionych zasobów ropy naftowej (7. miejsce na świecie) (EMIS, 2017), absolutna dominacja przedsiębiorstw państwowych, w mniejszym stopniu prywatnych – ściśle powiązanych z Kremlen, jest niepodważalna. W 2015 r. największy łączny udział w produkcji ropy naftowej i gazu ziemnego w Rosji miały odpowiednio: Rosneft (37%), LUKOIL (16%), Surgutneftegas (11%) oraz Gazprom Neft (10%). Absolutnym dominatorem w tym zakresie jest Rosneft, którego udział w produkcji gazu ziemnego w Rosji w 2015 r. wyniósł 30%, zaś ropy naftowej aż 48% (InfoTEK-Consult 2016). Trzeba zaś pamiętać, iż głównym akcjonariuszem spółki jest firma JSC ROSNEFTEGAZ, której 100%-owym właścicielem jest Rząd Federacji Rosyjskiej. Posiada ona 50, 00000001% akcji Rosneftu (stan na 1 sierpnia 2018 r.) (Rosneft 2018).

Analizując politykę państwa względem posiadanych mineralnych surowców energetycznych w Azerbejdżanie, Kazachstanie i Rosji, warto jest także zwrócić uwagę na podejście władz tych krajów do inwestycji kapitału zagranicznego w tym segmencie ich gospodarek. Występują bowiem w tym zakresie wyraźne różnice w grupie tych krajów. Zdecydowanie największe zaangażowanie kapitału obcego w sektorze wydobywania surowców energetycznych ma miejsce w przypadku Kazachstanu aniżeli w Azerbejdżanie (aczkolwiek widoczny jest w tym kraju wyraźny trend wzrostowy w tym zakresie), a już tym bardziej w Rosji, gdzie wraz z dojściem W. Putina do władzy rozpoczęto skuteczny proces konsolidacji sektora energetycznego w rękach państwa (Miller 2018). W przypadku Rosji jest to także nie tylko niechęć do zagranicznych inwestycji w strategicznym sektorze surowcowym, ale także konsekwencja sankcji gospodarczych nałożonych na Rosję po aneksji Krymu w 2014 r. i kontrsankcji ze strony rosyjskiej (Falkowski 2015). Odminną politykę prowadzi Azerbejdżan, a zwłaszcza Kazachstan. Dość powiedzieć, iż tylko w 2015 r. w Kazachstanie aż ok. 80% wszystkich inwestycji zagranicznych zostało zrealizowanych w sektorze ropy naftowej i gazu ziemnego. Kapitał inwestują tam m. in. takie koncerny jak np.: AES Corporation, Agip, Arco, British Gas, Central Asia Petroleum, Chevron, China National Petroleum, Ispat, Mobil Oil, Philip Morris, Texaco i wiele innych. Przy okazji warto podkreślić wzrost zainteresowania chińskich koncernów realizacją inwestycji w kazachskim sektorze surowcowym. W przypadku Azerbejdżanu, na podkreślenie zasługuje fakt konsekwentnie od kilku lat (a dokładnie od 2003 r.) prowadzonej polityki przyciągania kapitału zagranicznego do sektorów nie-surowcowych. Pomimo faktu, że to w azerskim

sektorze surowcowym dokonuje się najwięcej inwestycji zagranicznych, wartość zagranicznego kapitału inwestowanego w pozostałych sektorach azerskiej gospodarki (głównie: przemysł, budownictwo i handel) z r. na rok wzrasta. O ile w 2007 r. wartość zagranicznych inwestycji bezpośrednich wyniosła 0,45 mld USD, to już w 2014 r. było to 1,32 mld USD (AZPROMO 2017). W kolejnych latach wartość tych inwestycji znacząco spadła, a było to związane z pogorszeniem ogólnej koniunktury gospodarczej w Azerbejdżanie.

Swoistą egzemplifikacją stopnia zaangażowania kapitału zagranicznego w szeroko rozumianym sektorze surowców energetycznych (głównie ropy naftowej i gazu ziemnego) – strategicznym z punktu widzenia funkcjonowania wszystkich trzech analizowanych krajów, oraz różnic w podejściu poszczególnych władz do tego typu inwestycji jest wartość zainwestowanego kapitału zagranicznego w tych gospodarkach ogółem. Co należy wyraźnie podkreślić – gospodarkach wybitnie surowcowych, tak więc gros tego kapitału jest zainwestowana właśnie w ich sektorach surowcowych, głównie surowców energetycznych.

Rysunek 1. Wartość zakumulowanych inwestycji zagranicznych (FDI stock) w PKB Azerbejdżanu, Kazachstanu i Rosji w latach 2007-2016 (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych UNCTAD.

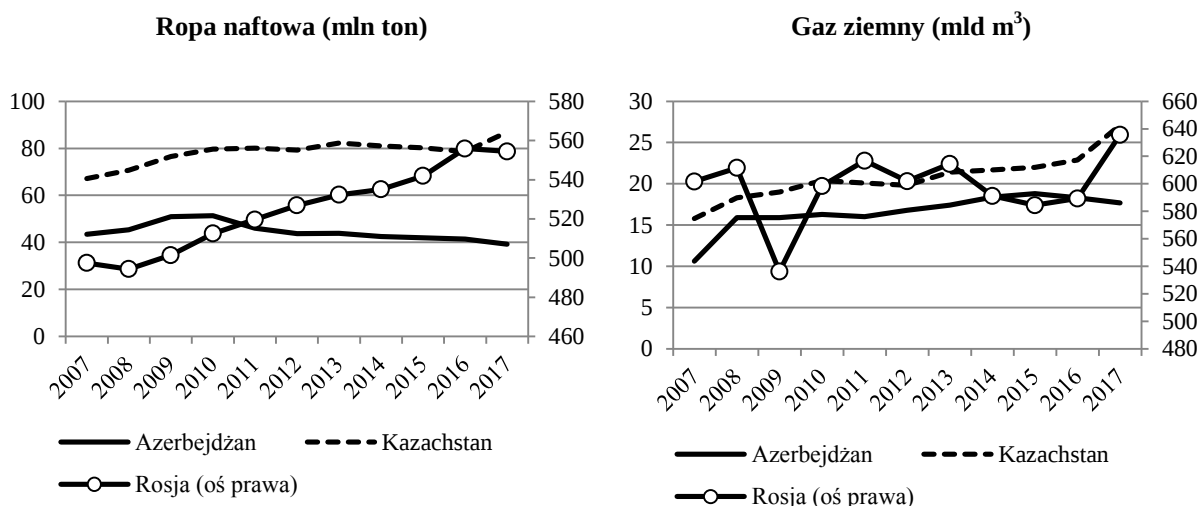
Jak wynika z danych UNCTAD, przedstawionych na Rysunku 1, krajem zdecydowanie najbardziej otwartym na inwestycje zagraniczne, z grona trzech analizowanych, jest Kazachstan. Co więcej, udział zakumulowanej wartości inwestycji zagranicznych w PKB tego kraju na przestrzeni ostatnich lat bardzo wyraźnie wzrósł z poziomu 42,5% w 2007 r. do poziomu aż 97% w 2016 r. (gros z nich ulokowano w sektorze surowcowym). Z kolei zupełnie odmienna sytuacja ma miejsce w Rosji, gdzie względna

wielkość zagranicznych inwestycji (odniesiona do PKB kraju) jest znacząco mniejsza aniżeli w Kazachstanie, a od 2014 r. także i w stosunku do Azerbejdżanu. Warto w tym miejscu podkreślić, iż rosnące wydobycie ropy naftowej oraz gazu ziemnego i malejące tym samym łatwo dostępne zasoby tych surowców wymuszać będą coraz silniejsze zaangażowanie kapitału oraz nowoczesnych technologii, z czym jest pewien problem w Rosji.

Ważnym elementem polityki surowcowej państwa jest polityka wydobycia posiadanych surowców. W odniesieniu do analizowanych krajów, z uwagi na fakt, iż przychody ze sprzedaży surowców energetycznych są niezwykle istotnym źródłem ich dochodów budżetowych, z nielicznymi wyjątkami, stale zwiększa się ich wydobycie.

Zarówno w przypadku ropy naftowej, jak i gazu ziemnego zdecydowanie największą dynamiką wzrostu ich wydobycia charakteryzował się w ostatnich latach Kazachstan (Rysunek 2). Na przestrzeni lat 2007-2017 odnotowano wzrost wydobycia kazachskiej ropy naftowej o blisko 30% z poziomu 67,2 mln ton w 2007 r. do poziomu 86,9 mln ton w 2017 r., zaś gazu ziemnego aż o 71,5% z poziomu 15,8 mld m³ w 2007 r. do poziomu 27,1 mld m³ w 2017 r.. Również w Rosji w analogicznym okresie wzrosło wydobycie obydwu tych surowców, tj. ropy naftowej (o blisko 11,5% z poziomu 497,5 mln ton w 2007 r. do poziomu 554,4 mln ton w 2017 r.) oraz gazu ziemnego (o 5,6% z poziomu 601,6 mld m³ w 2007 r. do poziomu 635,6 mld m³ w 2017 r.). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na nieporównywalna wręcz skalę wydobycia tak ropy naftowej, jak gazu ziemnego w Rosji w stosunku do Kazachstanu czy Azerbejdżanu. Dla przykładu w 2017 r. Rosja wydobywała ponad 6-krotnie więcej ropy naftowej niż Kazachstan i aż ponad 14-krotnie więcej aniżeli Azerbejdżan oraz 23,5-krotnie więcej gazu ziemnego niż Kazachstan i aż blisko 36-krotnie więcej niż Azerbejdżan. W przypadku tego ostatniego kraju, tj. Azerbejdżanu, na przestrzeni lat 2007-2017, po początkowym wzroście wydobycia ropy naftowej w latach 2007-2010, od 2011 r. sukcesywnie to wydobycie malało, z poziomu 51,3 mln ton w 2011 r. do poziomu 39,2 mln ton w 2017 r.. Natomiast w przypadku gazu ziemnego, w wyniku prowadzonej polityki wzrostu jego eksploatacji, wielkość wydobycia na przestrzeni lat 2007-2017 wzrosła aż o 67% (z poziomu 10,6 mld m³ w 2007 r. do poziomu 17,7 mld m³ w 2017 r.). Oczywiście skala tego wydobycia była nieporównywalna do tej w Rosji, niemniej jednak dynamika wzrostu bardzo wyraźna.

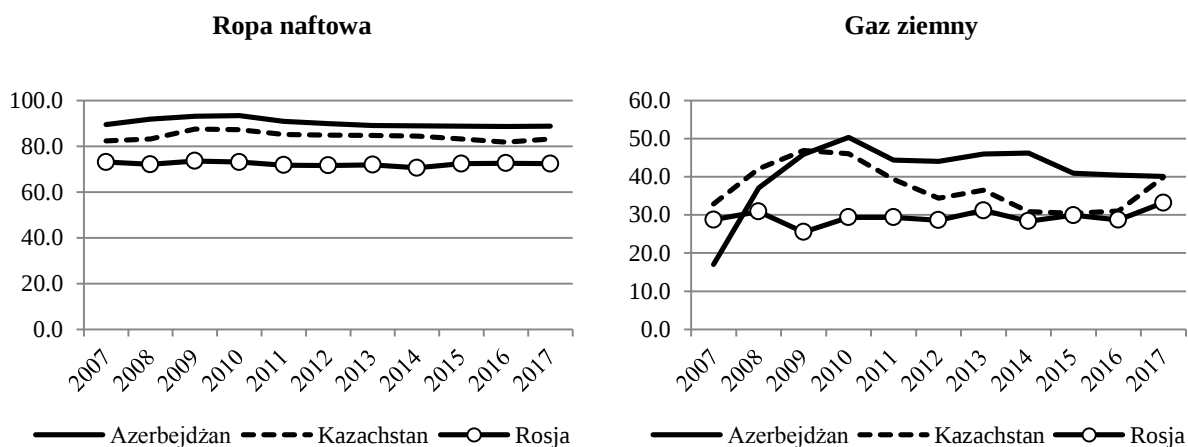
Rysunek 2. Wielkość wydobycia ropy naftowej oraz gazu ziemnego w Azerbejdżanie, Kazachstanie oraz Rosji w latach 2007-2017

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BP (2018).

Analizując politykę surowcową w Azerbejdżanie, Kazachstanie oraz Rosji w kontekście wielkości wydobywanych mineralnych surowców energetycznych warto jest przyrzeć się bliżej skali eksportu tych surowców. Na poniższym rysunku przedstawiono udział eksportu ropy naftowej oraz gazu ziemnego w całkowitym wydobyciu tych surowców w trzech analizowanych krajach w latach 2007-2017 (Rysunek 3).

Rysunek 3. Udział eksportu ropy naftowej oraz gazu ziemnego w Azerbejdżanie, Kazachstanie oraz Rosji w całkowitym wydobyciu tych surowców w latach 2007-2017 (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BP (2018).

Z analizy danych przedstawionych na powyższym rysunku wynika po pierwsze, iż we wszystkich trzech krajach zdecydowanie większa część wydobywanej ropy naftowej trafia na eksport aniżeli wydobywanego gazu ziemnego. Po drugie, istnieje wyraźne zróżnicowanie w tej kwestii pomiędzy poszczególnymi krajami. Udział zarówno ropy naftowej, jak i gazu

ziemnego w odniesieniu do całkowitego ich wydobycia jest największy w Azerbejdżanie (średni udział tych surowców w całkowitym wydobyciu w latach 2007-2017 wyniósł odpowiednio 90,3% oraz 41,1%). Zaś najmniejszy w Rosji (odpowiednio 72,3% oraz 29,4%). Dla porządku, w Kazachstanie udział ten wyniósł odpowiednio 84,3% oraz 37,3%.

Istniejące różnice w tym zakresie wynikają przede wszystkim z różnej skali wielkości gospodarek tych krajów, ich poziomu rozwoju, a tym samym zapotrzebowania na rynku wewnętrznym na surowce energetyczne (które jest zaspokajane w pierwszej kolejności). Tym samym nie może dziwić względnie niższy udział ropy naftowej i gazu ziemnego przeznaczanych na eksport w stosunku do poziomu ich wydobycia w Rosji w stosunku do Azerbejdżanu i Kazachstanu.

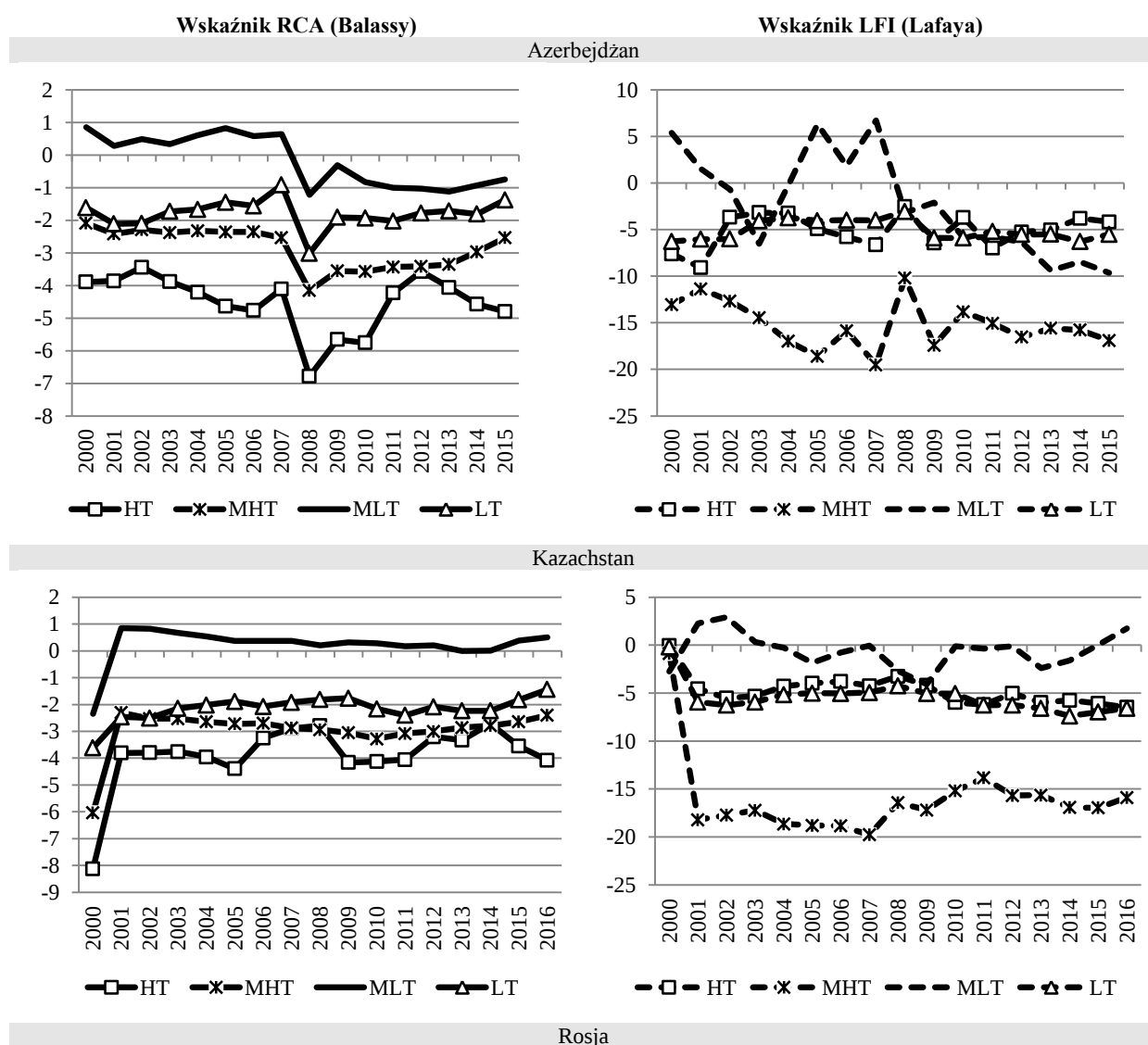
Uwzględniając wszystko powyższe, nie może dziwić fakt, iż we wszystkich trzech krajach, tj. w Azerbejdżanie, Kazachstanie oraz Rosji, mineralne surowce energetyczne uznano za zasoby strategiczne o istotnym znaczeniu dla bieżącego funkcjonowania oraz przyszłego rozwoju ich gospodarek.

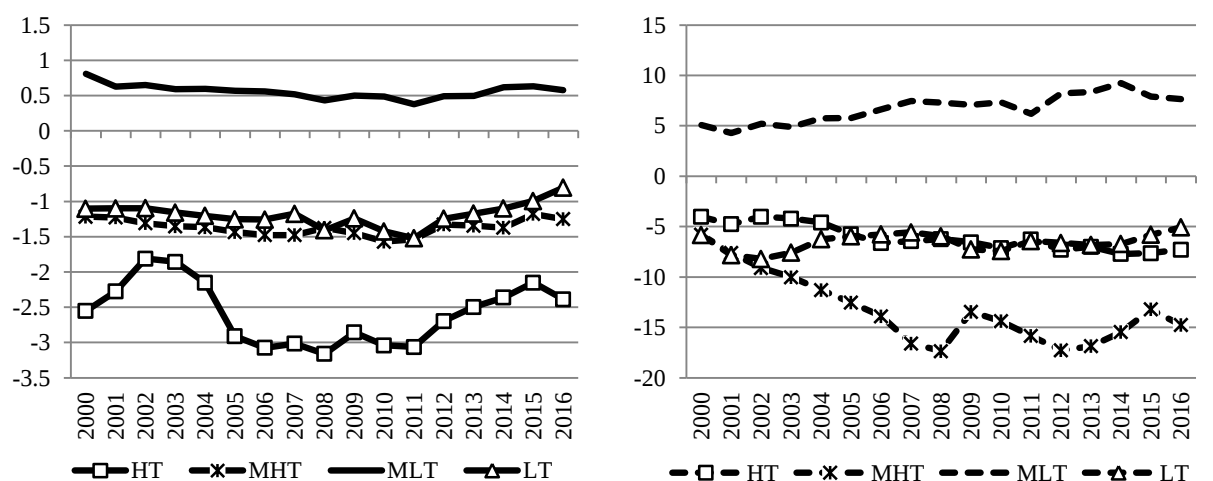
3. Konkurencyjność Azerbejdżanu, Kazachstanu i Rosji w handlu międzynarodowym – szczególne znaczenie surowców energetycznych

Ogólny poziom międzynarodowej konkurencyjności Azerbejdżanu, Kazachstanu oraz Rosji jest generalnie niestety niski i co więcej, należy tę sytuację wiązać bezwzględnie z surowcowym charakterem ich gospodarek. Najdobitniej świadczy o tym fakt, iż wszystkie te trzy kraje nie posiadają żadnych ujawnionych przewag komparatywnych w zakresie handlu towarami z grup wysokiej, średnio-wysokiej, a nawet niskiej techniki ogółem (Rysunek 4). Są one natomiast konkurencyjne w handlu międzynarodowym w zakresie grupy towarów średnio-niskiej techniki, w której, co jest szczególnie istotne, znajdują się surowce i ich pochodne. Najwyższą konkurencyjnością w tym zakresie charakteryzuje się Rosja, o czym świadczą najwyższe wartości wskaźników RCA oraz LFI w latach 2000-2016. Także Kazachstan, aczkolwiek z pewnymi małymi wyjątkami, utrzymywał posiadane w tym zakresie ujawnione przewagi komparatywne, czego nie można powiedzieć o Azerbejdżanie, w przypadku którego wyraźnie widoczny był spadek międzynarodowej konkurencyjności w handlu tą grupą towarów po 2008 r., czego egzemplifikacją były ujemne wartości wskaźników RCA oraz LFI w tym okresie. Jest to o tyle ciekawe, że w tym samym czasie konkurencyjność Azerbejdżanu w handlu paliwami mineralnymi, olejami i produktami ich destylacji nie spadła, a wręcz wzrosła. Głównym powodem jednak takiej sytuacji był znaczny

(wręcz dramatyczny) spadek konkurencyjności azerskiej gospodarki w zakresie produkcji statków i łodzi, a także, aczkolwiek nieco mniejszym stopniu, w zakresie handlu wyrobami gumowymi oraz z tworzyw sztucznych, które także wchodzi w skład grupy towarów średnio-niskiej techniki.

Rysunek 4. Przewagi komparatywne Azerbejdżanu, Kazachstanu oraz Rosji w handlu towarami wysokiej, średnio-wysokiej, średnio-niskiej oraz niskiej techniki w latach 2000-2016

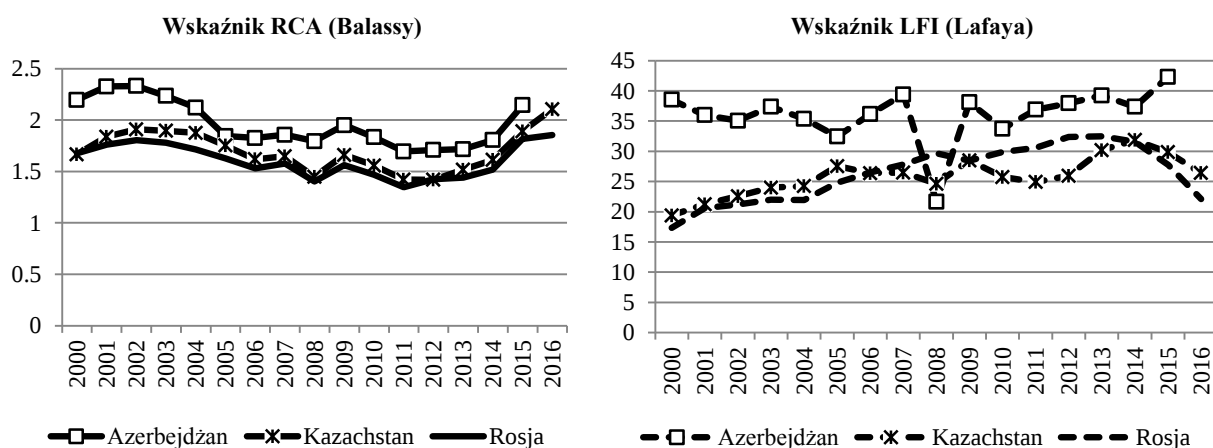

* HT – towary wysokiej techniki, MHT – towary średnio-wysokiej techniki, MLT – towary średnio-niskiej techniki, LT – towary niskiej techniki

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych United Nations Commodity Trade Statistics Database.

Co ciekawe jednak, jeśli z grupy towarów średnio-niskiej techniki wyłączymy kategorię „paliwa mineralne, oleje i produkty ich destylacji” i poddamy ją osobnej analizie pod kątem kształtowania się ujawnionych długookresowych przewag komparatywnych w eksporcie Azerbejdżanu, Kazachstanu oraz Rosji w latach 2000-2016, to okaże się, iż wszystkie te trzy kraje są bardzo konkurencyjne na arenie międzynarodowej w zakresie handlu tymi dobrami (o czym świadczą wysokie i dodatnie wartości stosownych wskaźników RCA oraz LFI). Co ciekawe, w całym badanym okresie, najwyższą konkurencyjnością w tym zakresie charakteryzowała się gospodarka azerska, następna w kolejności była gospodarka kazachska, i dopiero na trzecim miejscu w gronie tych krajów, gospodarka rosyjska (Rysunek 5).

Rysunek 5. Przewagi komparatywne Azerbejdżanu, Kazachstanu oraz Rosji w handlu paliwami mineralnymi, olejami i produktami ich destylacji w latach 2000-2016

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych United Nations Commodity Trade Statistics Database.

Zidentyfikowane powyżej przewagi są oczywiście w dużym stopniu konsekwencją geograficznego rozmieszczenia złóż mineralnych surowców energetycznych na świecie, w wyniku czego, kraje posiadające duże zasoby tych surowców mają w handlu nimi naturalne przewagi komparatywne w stosunku do pozostałych krajów świata. Niemniej jednak, co należy wyraźnie podkreślić, to od prowadzonej polityki surowcowej w danym kraju, a konkretnie decyzji dotyczących skali eksploatacji tych surowców, innymi słowy poziomu ich wydobycia, i wielkości eksportu zależeć będzie ich pozycja w handlu międzynarodowym tymi surowcami. Pośrednio zaś będzie to także wpływać na potencjalne przewagi komparatywne w tym zakresie.

Podsumowanie

Z punktu widzenia gospodarek surowcowych, tj. takich, dla których ogromne znaczenie w funkcjonowaniu i rozwoju odgrywają posiadane surowce naturalne, prowadzona polityka surowcowa jest jednym z niezwykle istotnych elementów kształtujących ich potencjalne przewagi komparatywne w handlu międzynarodowym, tak w zakresie tych surowców, jak i pośrednio innymi towarami. Działania podejmowane przez władze danego kraju w ramach owej polityki mogą w różnoraki sposób wpływać na konkurencyjność danej gospodarki na arenie międzynarodowej. Przede wszystkim, mogą ją poprawiać lub też pogarszać (destrukcyjnie oddziałując na zdolność konkurencyjną kraju w handlu międzynarodowym poprzez utrwalanie jego surowcowej specjalizacji eksportowej). Możliwy jest też wariant trzeci, przynajmniej teoretycznie, tj. działania owe mogą nie przekładać się w żaden sposób na konkurencyjność danej gospodarki.

W odniesieniu do gospodarek surowcowych, często jest obserwowane oddziaływanie negatywne w tym zakresie. Tak też jest w przypadku Azerbejdżanu, Kazachstanu oraz Rosji. Prowadzone bowiem w tych krajach polityki surowcowe w odniesieniu do posiadanych zasobów mineralnych surowców energetycznych, mające w gruncie rzeczy zabezpieczyć interes i pełną kontrolę państwa nad posiadаныmi i eksploatowanymi zasobami tych surowców oraz zapewnić stałe źródło dochodów budżetowych, negatywnie oddziałują na konkurencyjność ich gospodarek. Prowadzą one bowiem do ugruntowania międzynarodowej specjalizacji tych gospodarek w handlu surowcami energetycznymi i ich pochodnymi, z drugiej strony zwiększają w oczywisty sposób ich zależność od koniunktury cenowej na międzynarodowych rynkach surowcowych.

Z analizy kształtowania się długookresowych przewag komparatywnych w eksporcie Azerbejdżanu, Kazachstanu oraz Rosji, jasno wynika, iż struktura owych przewag nie zmienia

się praktycznie od lat, nie pojawiają się także nowe przewagi komparatywne, co świadczyłoby o poprawie konkurencyjności tych gospodarek na arenie międzynarodowej. Na tej podstawie można jednoznacznie stwierdzić, iż prowadzona polityka surowcowa w tych krajach (co warto podkreślić, paradoksalnie bardzo zbieżna ze sobą pomimo istniejących różnic w potencjale tak gospodarczym, jak i surowcowym), wpisująca się oczywiście w całokształt prowadzonej polityki gospodarczej tych krajów, de facto jedynie wzmacnia surowcowy charakter gospodarek tych krajów, obniżając skutecznie tym samym ich ogólny poziom międzynarodowej konkurencyjności.

W tej sytuacji absolutnie niezbędnym wydaje się podjęcie konkretnych działań nie tyle i nie tylko bezpośrednio w samej polityce surowcowej, co szerzej w polityce gospodarczej i strategii rozwoju tych państw, pragmatycznie nastawionych na modernizację i rozwój sektorów pozasurowcowych (docelowo zwiększając tym samym ich konkurencyjność) przy wykorzystaniu do tego celu środków pochodzących z eksportu posiadanych surowców energetycznych (dyskontując tym samym bieżącą wysoką konkurencyjność międzynarodową w handlu mineralnymi surowcami energetycznymi).

Literatura

- AZPROMO (2017), *Discover Your Way to Azerbaijan*. Baku: Azerbaijan Export and Investment Promotion Foundation.
- Bahar D., Santos M. (2018), *One more resource curse: Dutch disease and export concentration*, "Journal of Development Economics", Vol. 132, s. 102-114, <https://doi.org/10.1016/j.jdevco.2018.01.002>.
- Balassa B. (1989), *'Revealed' comparative advantage revisited*, (w:) B. Balassa (red.), *Comparative advantage, trade policy and economic development*, New York University Press, New York, s. 63-79.
- Balassa B. (1965), *Trade liberalization and 'revealed' comparative advantage*, "The Manchester School of Economic and Social Studies", Vol. 33(2), s. 99-123.
- BP (2018), *Statistical Review of World Energy*. London.
- Delgado M., Ketels C., Porter, M.E., Stern S. (2012), *The Determinants of National Competitiveness*, "NBER Working Paper", No 18249, s. 1-47.
- Dobbs R., Oppenheim J., Kendall A., Thompson F., Bratt M., van der Marel F. (2013), *Reverse the curse: Maximizing the potential of resource-driven economies*, McKinsey Global Institute.
- EC (2008), *Raw Materials Initiative*. Brussels: European Commission.
- EMIS (2017), *Russia. Oil and Gas Sector Report 2017/2018*, <https://www.emis.com/blog/russia-oil-gas-sector-report-20172018> (data dostępu: 22.08.2018).
- Fagerberg J. (1996), *Technology and Competitiveness*, "Oxford Review of Economic Policy", Vol. 12(3), s. 39-51, <https://doi.org/10.1093/oxrep/12.3.39>.
- Falkowski K. (2017), *Long-Term Comparative Advantages of the Eurasian Economic Union Member States in International Trade*, "International Journal of Management and Economics", Vol. 53, Issue 4, s. 27-49, <https://doi.org/10.1515/ijme-2017-0024>.

- Falkowski K. (2015), *Bezpieczeństwo ekonomiczne Rosji w warunkach sankcji gospodarczych UE w kontekście posiadanych międzynarodowych przewag konkurencyjnych*, „Studia Europejskie”, nr 4(76), s. 153-173.
- Franke A., Gawrich A., Alakbarov G. (2009), *Kazakhstan and Azerbaijan as Post-Soviet Rentier States: Resource Incomes and Autocracy as a Double ‘Curse’ in Post-Soviet Regimes*, “Europe-Asia Studies”, Vol. 61(1), s. 109-140, <https://doi.org/10.1080/09668130802532977>.
- Hatzichronoglou T. (1997), *Revision of the high technology sector and product classification*. STI Working Papers 1997/2. OECD/GD 97(216). Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.
- InfoTEK-Consult (2016), *Russia in the era of change*. Moscow.
- Kalyuzhnova Y., Zhukov S. (2014), *Kazakhstan: the Best Oil and Gas Magnate in the CIS?*, <https://www.aeaweb.org/conference/2014/retrieve.php?pdfid=277> (data dostępu: 12.09.2017).
- Lafay G. (1992), *The Measurement of Revealed Comparative Advantages*, (w:) M.G. Dagenais, P.A. Muet (red.). *International Trade Modeling*, London: Chapman & Hill.
- Miller Ch. (2018), *Putinomies. Power and Money in Resurgent Russia*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Ministerstwo Środowiska (2018), *Polityka surowcowa państwa. Projekt*, Warszawa: Ministerstwo Środowiska.
- Moore Stephens Azerbaijan (2015), *Azerbaijan Extractive Industries Transparency Initiative*, https://eiti.org/sites/default/files/migrated_files/aze_eiti_report_2013.pdf (data dostępu: 21.08.2018).
- OECD (2005), *OECD Glossary of Statistical Terms*, <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=399> (22.08.2018).
- OECD (2011), *ISIC Rev. 3 Technology intensity definition. Classification of manufacturing industries into categories based on R&D intensities*. <http://www.oecd.org/sti/ind/48350231.pdf> (data dostępu: 13.07.2018).
- Papurina L. (2015), *Sektor energetyczny Republiki Kazachstanu*. Polska. Portal Promocji Eksportu. <https://kazakhstan.trade.gov.pl/pl/kazakhstan/analizy-rynkowe/146181,sektor-energetyczny-republiki-kazachstanu.html> (data dostępu: 20.08.2018).
- Rosneft (2018), *Rosneft's Shareholders as of August 1, 2018*. https://www.rosneft.com/Investors/Equity/Shareholder_structure/ (data dostępu: 16.08.2018).
- United Nations Commodity Trade Statistics Database, <https://comtrade.un.org/> (data dostępu: 31.07.2018).
- Weresa M.A. (red.) (2014), *Innovation, Human Capital and Trade Competitiveness. How Are They Connected and Why Do They Matter?*, Switzerland: Springer International Publishing.
- World Development Indicators, 2017. <https://data.worldbank.org/products/wdi> (data dostępu: 23.08.2018).
- Wyborcza.pl (2012), *Kazachstan wygrał długą batalię o złoża gazu*, http://wyborcza.pl/1,155287,12034430,Kazachstan_wygral_dluga_batalie_o_zloza_gazu.html?disableRedirects=true (data dostępu: 20.08.2018).